לא תשכח

החזון הגדול של הרמב"ם וההזדמנות בפורים

הרב ד"ר יוחאי מקבילי, מפעל משנה תורה

לעיתים מזומנות אני מעלה טרמפיסטים וטרמפיסטיות, ותמיד אני מבקש: לַמדו אותי משהו שלמדתם היום או השבוע (אם תזהו אותי מרחוק, תתכוננו!). בהתחלה התשובות מתקשות לצאת, אבל בסוף הן זורמות. אבל כשאני שואל: מה לקחתם לחיים שלכם ממה שלמדתם? השקט נופל. הלם ואלם.

למה זה קורה? כי קל יותר לשנן, לעבור על החומר; אפילו אם אוהבים ללמוד תורה, התורה שלפנינו מוכנה, וקל ליהנות ממנה. קל ליהנות מעוגה מוכנה יותר מלהכין אותה. וכשרוצים להכין קל לקחת מתכון ולעקוב אחרי הצעדים במדויק, והנה עוגה. נדמה לי שהכי קשה להמציא עוגה או לחשוב על איזה עוגה מתאימה לאירוע. אבל אין ספק שמי שמכין, מי שיוצר, נהנה מהעוגה הרבה יותר.

למי ששואל אותי אם אני רמב"מיסט אני עונה תמיד שרמב"מיסט לא יכול להיות רמב"מיסט. אי אפשר להיתקע בשום דעה, צריך לחשוב

עוגה אינה המשל הכי טוב, אבל הנה משל על אהבה. כשאוהבים יוצרים חיבורים עשירים לחיים. האהבה עוטפת את האדם בכל מקום שהוא ובכל זמן. יתר על כן היא אהבת ה'. לא רק לאהוב את התורה אלא את ה'. לא רק ללמוד תורה אלא ללמוד מן התורה. מן התורה אל החיים. זו תורת חיים.

איך לומדים? איך חיים את הלימוד?

לא מדובר בהמצאה. הנה ההלכות שכתב הרמב"ם איך לומדים תורה, וזה לשונו: "וְחַיָּב לְשַׁלֵּשׁ זְמַן לְמִידָתוֹ: שְׁלִישׁ בַּתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב, שְׁלִישׁ בַּתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה, וּשְׁלִישׁ יָבִין וְיַשְׂכִּיל אַחֲרִית דָּבָר מֵרֵאשִׁיתוֹ, וְיוֹצִיא דָּבָר מִדָּבָר, וִידַמֶּה דָּבָר לְדָבָר, וְיָדִין בַּמִּדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרֶשֶׁת בָּהֶן, עַד שֶׁיֵּדַע הֵיאַךְ הוּא עִקַּר הַמִּדּוֹת, וְהֵיאַךְ יוֹצִיא הָאֲסוּרִ וְהַמֻּתָּר, וְכַיּוֹצֵא בָהֶן מִדְּבָרִים שֶׁלָּמַד מִפִּי הַשְּׁמוּעָה; וְעִנְיָן זֶה הוּא הַנִּקְרָא 'תַּלְמוּד'" (משנה תורה, תלמוד תורה א, יא-יב).

נתמקד בשלושת המרכיבים ונפתח אותם כפי שעולה מההלכות שם ברמב"ם: תורה שבכתב היא לימוד תנ"ך, כלומר לימוד של בקיאות. תורה שבעל פה היא לימוד הפרשנות המסורתית הקיימת, כולל הפרשנות על התורה. והתלמוד הוא לימוד יצירתי ומעמיק.

נשים לב להגדרת המונח תלמוד, שאין משמעותו מה שאנו מכנים היום גמרא, תלמוד בבלי או תלמוד ירושלמי, מפני שהם כלולים במרכיב השני, תורה שבעל פה. תלמוד כאן משמעו לימוד. כאן מדובר בפעולה חיה, בתהליך לימודי מעמיק ואישי שאינו מצטמצם בהיכרות עם השקפת העולם המוכרת, הסטטית והדוגמטית, אלא מתבונן ויוצר ("יָבִין"), מסיק מסקנות ("וְיַשְׂכִּיל אַחֲרִית דָּבָר מֵרֵאשִׁיתוֹ"), מפתח ("וְיוֹצִיא דָּבָר מִדָּבָר") מתוך שימוש בהיקשים ("וִידַמֶּה דָּבָר לְדָבָר"), ובכללי ניתוח והסקה מקראיים ("וְיָדִין בַּמִּדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרֶשֶׁת בָּהֶן") כדי להשיג היכרות מעמיקה עם הכללים ותבניות המחשבה ("הֵיאַךְ הוּא עִקַּר הַמִּדּוֹת"), כדי להביאם לידי ביטוי הלכתי מעשי ("יוֹצִיא הָאָסוּר וְהַמֻּתָּר"). זה פיתוח מתחדש ומורענן של המסורת כמו שעברה מאיש לאיש מימי משה רבנו ועד היום ("מִפִּי הַשְּׁמוּעָה").

בהמשך הרמב"ם שב ודן ומנסח את המרכיב השלישי כיצירה חיה ומפעמת: "מִתְבּוֹנֵן בְּדַעְתּוֹ לְהָבִין דָּבָר מִדָּבָר". תורה של חיים, תורה שמתחברת לחיים. לחשוב כיצד המחלוקת בין הלל לשמאי, בין רבי עקיבא לרבי ישמעאל, בין אביי לרבא, עוזרת לי להתמודד על שאלות בחיים. כיצד לימוד התורה עוזר לי לנסח מהלכי מחשבה בחיים. זה אורך זמן, אבל זו יצירה שמזמינה. שמפתחת חיים. מחשבה שיוצרת קשר בין הלכות שבת להלכות קורבן, בין הלכות ספר תורה להלכות קריאת מגילה.

חכמי התלמוד הירושלמי והתלמוד הבבלי אכן יצרו את המרכיב השלישי, תלמוד, וזאת ביחס למשנה בזמנם, שנמסרה מדור לדור במסורת שבעל פה, ומשום כך נקראה התורה שבעל פה. אביי ורבא ושאר חכמי התלמוד שואלים מעניין לעניין, מקשים ומשיבים, משתמשים בכללים מסורתיים ומנסחים כללים חדשים. זהו התלמוד. אבל חשוב להבין: משיעה שנקבעו הדברים בכתב הם כבר נעשו חלק מן המרכיב השני, והלומד אותם אינו מתעסק בתלמוד אלא בתורה שבעל פה. ללא החלק היוצר הלימוד נהפך לימוד לשעבר, כעין חקירה ארכאולוגית בעבר העתיק, וזה מעניין הרבה פחות.

בדור המדבר עמלק מפסיד במלחמה אבל מנצח במטרה. תוצאת מלחמת הטרור היא שהעם מפחד ממלחמות

הרמב"ם פוסק בהמשך שחלקו של המרכיב השלישי הולך וגדל ככל שהאדם הולך ומחכים. אפשר להבין שהכוונה שאילו היו לומדי התורה עושים כדברי הרמב"ם, כמעט כל תלמיד ואברך היה מחדש בשליש מזמנו דיונים מחודשים באירועים שההווה מזַמֵּן, למשל היחס לחשמל ולמחשב, בינה מלאכותית, יחסי חוץ וממשל, זכויות יוצרים, מערכת משפט ודמוקרטיה יהודית, ניהול מדינה חדשה ומודרנית, דיני מלחמה ויחס לגופות חטופים, דרכי קניין וירטואליות וכדומה, ממש כמו שעשו חכמינו בדיוניהם על "דיני השור והחמור" דאז. על כל אלו איני רוצה לדבר. אני רוצה לדבר על החיבור בתפיסות חיים.

ההזדמנות במעגל השנה ובהלכות שהן הליכות

ההזדמנות המלהיבה ביותר לראות תפיסות חיים היא דרך מעגל הזמנים. רעיונות משמעותיים סביב החגים, רעיונות מבוססי הלכה. כי כל מעשה מקפל בתוכו תפיסת עולם של מחשבה. וכשיושבים ביחד כל המשפחה או החברים או המתפללים, מכוננים מחדש את המעשה ואת תפיסת העולם שבו.

למה דווקא מהרמב"ם? לא חייבים. גם למי ששואל אותי אם אני רמב"מיסט אני עונה תמיד שרמב"מיסט לא יכול להיות רמב"מיסט. אי אפשר להיתקע בשום דעה, צריך לחשוב. אבל הרמב"ם מספק לצד ההלכה המקיפה שלו גם תפיסה לאומית ואוניברסלית מקיפה. איש שמחבר בין היחיד לכלל, בין הנפש ובין הגוף (למשל, מצווה לדעת לאכול בריא ולאכול בריא; מצווה להתעמל ולשמור על כושר), בין המסגרת המשפחתית והמוסדות הלאומיים (מלכות, סנהדרין, מקדש). הוא מחייב ללמוד חוכמה (להכיר את עולמו של הקב"ה, לכן ללמוד פיזיקה, ביולוגיה, אפילו פסיכולוגיה, כפי שהוא מסביר את מאבקי הנפש במעשה אדם וחוה), להוביל (לבנות אליטה למדינת ישראל) ולהכיר את תפיסות העולם שסביבנו ולמצוא את נקודות הכשל בתרבויות ובדתות שמסביבנו (למי שמוכשר). בקיצור, תפיסתו הרחבה של הרמב"ם בונה אדם גדול בעל תפיסות עולם המסייעות להתמודד בעולם.

ושוב, הרמב"ם אינו היחיד, והמסורת היהודית אינה בנויה על אדם אחד. אבל את התפיסה הרחבה הזו, שמאפשרת ליהודי במדינת ישראל לחלום בצורה ריאלית ומעשית, הוא מיטיב לנסח לדעתי טוב מכולם. הרמב"ם לא כתב על כל דבר, אבל בהשראתו אפשר להבין נושאים מסובכים.

שבת זכור: האנטישמיות והקשר לפורים

ניקח לדוגמה את שבת זכור ואת פורים. הקשר בין עמלק לימינו יעלה מאליו (אף שהרמב"ם סבור כי זיהויו של עמלק הוא זיהוי גנטי). עמלק הוא שיוזם את המלחמה הראשונה עם בני ישראל בצאתם ממצרים ללא עילה ישירה מצד בני ישראל.

מלחמה זו אינה אירוע חד-פעמי. היא תחילת מאבק ארוך ומתמשך. המלחמה נגד עמלק היא מאבק עקרוני כנגד אידאולוגיה של כוח אכזרי ללא גבול, שנועדה להשפיל לשם השפלה, לא לשם ניצחון. המלחמה אינה רצח עם, ג'נוסייד, כיוון שאם עמלק נכנע ומקבל מרות או מתגייר, אין להילחם בו.

בדור המדבר עמלק מפסיד במלחמה אבל מנצח במטרה. תוצאת מלחמת הטרור היא שהעם מפחד ממלחמות. אימת הטרור נצרבת בו, ולמשמע דברי המרגלים שחזרו מסיור מקדים בארץ, כי מחכה לבני ישראל מלחמה, העם מפחד לעלות לארץ ולהילחם עליה ומחליט לוותר. התוצאה תהיה נדודים

ציור מסורתי המתאר את הפסוק "ומרדכי יושב בשער המלך" מתאר את מרדכי כדמות מופת של יהודי תלמיד חכמים עטוף טלית. תיאור זה הוא בדוי

במדבר ארבעים שנה עד שיקום דור חדש שלא יפחד ממלחמות. לכן מוטל עלינו כל הזמן לא רק לזכור את מעשיו הטרוריסטיים של עמלק אלא לא לשכוח, והרמב"ם מסביר ציווי זה באופן מופלא: לא לשכוח עד כמה הוא שונא אותנו. אנו מצווים להילחם נגד עמלק בארץ ישראל, והדברים מדברים בעד עצמם עד ימינו.

במגילה אנו מוצאים את המן, שחכמים קישרו אותו לעמלק, ואנו נפגשים בהוויה הגלותית במלוא אימתה: שנאת יהודים ממוסדת שמובילה להצעה מעשית להשמידם לחלוטין, ללא כל תנאי או מתן ברירה אחרת. זו גם הצעת הפתרון הסופי של גרמניה הנאצית בראשות היטלר. ובשני המקרים, גם אצל הגרמנים וגם בפרס, בסיס השנאה היה נטוע עמוק בחברה לפני ההוראה מן השלטון. וגם בימינו, בימים ההם בזמן הזה.

כדי להבין את המגילה ואת התגובה הראויה על האנטישמיות חייבים לחבר את ציר הזמן ההיסטורי. מרדכי ואסתר מסתירים את זהותם. לפי הפשט הם לא עלו לארץ בעליית כורש, וחרב ההשמדה הונפה מעל ראשם. רק 15 שנה אחרי סיפור המגילה עלו עזרא ונחמיה. מרדכי ואסתר מבינים שהסתרת זהותם אינה מגינה מפני שנאת היהודים: הם בוחרים להפגין את זהותם ולדאוג לעמם. שני המרכיבים האלה, הבחירה בזהות היהודית ובאחווה (סולידריות) היהודית עד כדי חירוף נפש, הם התגובה הראויה לאנטישמיות. אז וגם היום.

התנ"ך בנוי בהדרגה: בחומשי התורה הקב"ה פועל, בורא את העולם, מוציא את בני ישראל, מעניק להם תורה; אחר כך בספרי הנביאים הקב"ה אינו פועל ישירות אלא דרך הנביאים; ואחר כך בכתובים אנשים מקבלים השראה מהקב"ה. במגילת אסתר, כמעט בסוף הכתובים, הקב"ה פועל מאחור, והמנהיגים והעם פועלים יחד בגלוי. לכן יש להבין את המהלכים הפוליטיים שבמגילה כמעשי תורה. כאז כן היום, כך יש לעשות.

ציור מסורתי המתאר את הפסוק "ומרדכי יושב בשער המלך" מתאר את מרדכי כדמות מופת של יהודי תלמיד חכמים עטוף טלית היושב ולומד, ותוך כדי לימוד שומע את בגתן ותרש קושרים קשר נגד המלך. עם זאת תיאור זה הוא בדוי, שכן בשלב זה מרדכי מסתיר את יהדותו ואיש אינו יודע שהוא יהודי. משמעות הפשט היא שלמרדכי יש תפקיד בכיר בפרלמנט הפרסי. הציור הזה מעוות את דמותו של מרדכי. לפעמים הרסני מאוד לחשוב שטוב ליהודי שלא להיות באליטה המובילה של עמו, אבל יותר מזה: זה לא משקף את האמת ההיסטורית. אם אנו מבקשים לחלץ את העם ממצבו הגלותי, חייבים להוביל אליטה.

ארץ ישראל והזמן הזה

סיפור המגילה הוא סיפור על הצלה, אך חשוב להבחין, לא של גאולה. חג הפורים נותר חג גלותי. אומנם מרדכי ואסתר זכו לעמדות בכירות בשושן הבירה והיו לבעלי השפעה רבה, אך לא עמדו ברשות עצמם. ההצלה לוותה ביזומה ובתושייה אך נותרה תלויה בשרירות ליבו של המלך, אותו גורם שממנו צמחה הגזרה מלכתחילה. אומנם היהודים ניצלו, אך מצבם לא השתנה שינוי מהותי, כפי שהיטיב לומר האמורא רבא, שחי בבבל, בתרגומו: "עֲדַיִן עַבְדֵי אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ אֲנַחְנוּ" (מגילה יד ע"א). כלומר גם לאחר ההצלה נותרו היהודים בגלות במצב שבדירי ופגיע, תחת שעבוד המלכויות.

לכן החילו חכמים את "שושן פורים" בט"ו באדר לא רק כיום החגיגה בשושן אלא בכל עיר שהייתה מוקפת חומה בארץ ישראל בימי יהושע בן נון, בדומה לשושן הבירה. והרמב"ם מסביר זאת בעקבות התלמוד: "וְלָמָּה תָּלוּ הַדָּבָר בִּימֵי יְהוֹשֻׁעַ? כְּדֵי לְחַלֵּק כָּבוֹד לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שֶׁהָיְתָה חֲרֵבָה בְּאוֹתוֹ הַזְּמָן, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ קוֹרְאִין בְּבְנֵי שׁוּשָׁן, וְיַחֲשְׁבוּ כְּאִלּוּ הֵם כְּרַכִּין מֻקָּפִין בִּימֵי יְהוֹשֻׁעַ, אַף עַל פִּי שֶׁהֵם עַתָּה חֲרֵבִין, הוֹאִיל וְהָיוּ מֻקָּפִין בִּימֵי יְהוֹשֻׁעַ, וְיִהְיֶה זִכָּרוֹן לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל בְּנֵס זֶה". והנה בימינו כוחו של החזון היהודי במלוא עוצמתו: שושן הבירה חרבה וירושלים בנויה.

כשמבינים את הסיפור הגדול ואת רצף המאורעות המגילה מזמינה אותנו להבין את אימת האנטישמיות, עיקר ההתפכחות שלנו מפורים יהיה פעולה של זהות ואחריות גדולה למען עם ישראל חי בארצו, בירושלים ובמקדש

לפעול ולגלות את ה'. סיפור המגילה נצחי גם לפי ההלכה (גם אם כל הנ"ך יתבטל! זו ההלכה) וחשוב גם בימינו, מפני שהבסיס לשרידותנו בכל מקום ובכל זמן הוא תחילה זהות ואחווה. מכאן תצמח הגאולה. הבנה מעמיקה של תפיסות כאלה יש בה כדי להצמיח אנשים גדולים. עיקר ההתפכחות שלנו מפורים יהיה פעולה של זהות ואחריות גדולה למען עם ישראל חי בארצו, בירושלים ובמקדש.

***

סדרת הספרים 'שירה חדשה', העוסקת במעגל החיים ובמעגל השנה, נועדה לחבר את תפיסת החיים שהרמב"ם מציע, אבל לא רק הוא, אל החיים, בהלכה לכל העדות ובהזמנה לגעת בדברים החשובים ביותר סביב כל מועד. הרעיון הוא לשבת יחד כל המשפחה או כל החברים, להחיות מחדש את הסיפור באופן מלא חיים בזמן הזה, לא להתנתק בלימוד מכל החיים אלא לחבר אותם אליו. אתם מוזמנים להיות שותפים גם ביצירה; המפעל ביסודו הוא מפעל מתנדבים שמבקש תחייה גדולה לתורה (כתבו לנו: rambam4u@gmail.com).

עולם קטן

עמלק תסתלק

ידיו של משה:

הרב מקבילי בעקבות פורים של הרמב"ם

הרב איתן קופמן

על מלחמת ישראל בעמלק ועמלק בישראל

המדור הסאטירי מוחה את זייכר עמלק

זה מה שהציבור חושב

על שחרור חטופים מול הכרעת חמאס

ועל התמרון שאולי מתקרב בראצועה

סקר 'מאגר מוחות': כל התוצאות והפרשנויות

בס"ד, גיליון 988 | תצוה – זכור | יום ו', ז' באדר ה'תשפ"ה